

بررسی تفاوت نقش مردان و زنان در تنظیم خانواده مطالعه‌ی موردی شهر نجف‌آباد

دکتر رسول ربانی

دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه اصفهان

دکتر سیدعلی‌رضا افشانی

استادیار دانشکده‌ی علوم اجتماعی، دانشگاه یزد

سمیه فاضل نجف‌آبادی

کارشناس ارشد جمعیت‌شناسی

چکیده

هدف این پژوهش، بررسی تفاوت نقش مردان و زنان در تنظیم خانواده؛ روش آن از نوع پیمایشی؛ و ابزار گردآوری داده‌ها پرسش‌نامه است. جامعه‌ی آماری پژوهش را کلیه‌ی افراد متأهل شهر نجف‌آباد تشکیل دادند، که با توجه به پراکندگی متغیر اصلی پژوهش و سطح اطمینان ۹۵ درصد، ۳۶۰ نفر (۱۸۰ نفر زن و ۱۸۰ نفر زن) از آن‌ها به عنوان نمونه انتخاب شدند و پس از انجام مصاحبه، داده‌ها با استفاده از نرم افزار SPSS و لیزرل مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج پژوهش نشان داد که ۶۴/۴ درصد، از روش‌های مردانه و ۳۶/۶ درصد از روش‌های زنانه برای پیش‌گیری از بارداری استفاده می‌کنند و در مجموع نقش مردان در تنظیم خانواده بیش‌تر از زنان است. متغیرهای میزان نوگرایی، تحصیلات، و استفاده از وسایل ارتباط جمعی، تأثیری مستقیم و معنادار بر نقش مردان در تنظیم خانواده دارد و باعث افزایش مشارکت آنان می‌شود؛ اما متغیرهای سن ازدواج و اختلاف سنی همسران تأثیری معکوس و معنادار بر نقش مردان در تنظیم خانواده دارد، یعنی باعث کاهش مشارکت آنان می‌شود. با استفاده از واریانس ترکیب خطی متغیرهای مستقل شامل نوگرایی، سن ازدواج، میزان تحصیلات، اختلاف سنی، و میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی می‌توان ۲۸/۵ درصد از واریانس نقش در تنظیم خانواده را توضیح داد، که از این میان میزان نوگرایی و سن ازدواج، به ترتیب با ۱۹ و ۵ درصد، بیش‌ترین سهم را برای تبیین نقش در تنظیم خانواده داشتند.

واژگان کلیدی

تنظیم خانواده؛ نوگرایی؛ وسایل ارتباط جمعی؛ روش‌های مردانه؛ روش‌های زنانه؛

جمعیت و مسائل مربوط به آن، از جمله مسائل پیچیده‌ی جوامع انسانی است که از یک سو تحت تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، و سیاسی است و از سوی دیگر می‌تواند بر آن‌ها تأثیرگذار هم باشد. تغییر و تحولات این مسائل به گونه‌ی است که از یک نظریه یا فرمول خاص پیروی نمی‌کند و گاه یک حرکت جمعیتی خاص، در یک جهت خاص و شرایط زمانی و مکانی خاص خود، علل مختلف، متنوع، و حتی متضادی خواهد داشت؛ بنا بر این، دولت‌ها نیز سیاست‌های جمعیتی متعدد و متنوعی دارند و برخی برای بالا بردن میزان پدیده‌ی باروری، که یکی از ابعاد مهم جمعیتی است، سیاست‌های تشویقی را اعمال می‌کنند و برخی دیگر با سیاست‌های تنبیهی در پی کاهش آن اند.

رشد فزاینده‌ی جمعیت، خصوصاً بعد از جنگ جهانی دوم، بسیاری از کشورهای جهان، به‌ویژه کشورهای در حال توسعه را با بحران‌ها و مشکلاتی متعدد در زمینه‌ی مسائل جمعیتی مواجه ساخته است؛ به طوری که موضوع جمعیت، کانون توجه و تمرکز بیشتر مطالعات اقتصادی و اجتماعی قرار گرفته و شناخت ویژگی‌های آن، در تمامی ابعاد، و عوامل مؤثر بر رشد و تحول آن از اهمیتی ویژه برخوردار شده است؛ هم‌چنین از آن جا مطالعه‌ی جمعیت، نقشی اساسی در برنامه‌ریزی‌های کوتاه‌مدت و درازمدت یک کشور ایفا می‌کند و با بسیاری از مسائل اقتصادی، اجتماعی، و سیاسی پیوندی مستقیم دارد، برنامه‌ریزی برای توسعه، بدون بررسی آن امکان‌پذیر نخواهد بود. اگر چه جمعیت زیاد، امکان تأمین نیروی انسانی لازم جهت بهره‌وری بیشتر از منابع موجود و اشتغال در بخش‌های مختلف تولید، توزیع، و خدمات را فراهم می‌کند، اما مسائل جمعیت، که همواره با مهاجرت و شهرنشینی گسترده تشدید می‌شود نیز مشکلات و آسیب‌های اجتماعی متعددی را در جامعه به وجود می‌آورد، که تسلط و کنترل بر آن‌ها نیاز به مطالعه و کنکاشی بیشتر در پدیده‌های جمعیتی دارد و با امکانات و منابع طبیعی محدود نمی‌توان پاسخ‌گوی جمعیت عظیمی بود که هر ساله بر تعداد آن‌ها افزوده می‌شود؛ پس بدون شک شرایط مطلوب زندگی برای همه‌ی افراد جامعه زمانی امکان‌پذیر خواهد شد که امکانات و منابع موجود با شمار جمعیت هم‌خوانی داشته باشد.

باروری یکی از مؤلفه‌های مهم جمعیت‌شناسی است که در کنار سایر متغیرهای جمعیتی، در روند تکوین جمعیت نقشی مؤثر دارند و علاوه بر خصلت کمی و آماری، دارای جنبه‌های زیستی، فرهنگی، اجتماعی، و اقتصادی نیز هستند. کنترل باروری و تنظیم خانواده در جامعه‌ی نوین، به اندازه‌ی مهم است که نیاز به توجیه ندارد، ولی آن‌چه که باید به عنوان یکی از مسائل مهم حوزه‌ی جمعیت‌شناسی، پزشکی، و حتی جامعه‌شناسی مورد بحث

قرار گیرد شیوه‌ی تنظیم خانواده است، که به کمک پیشرفت‌های علمی و پزشکی در دنیای امروز، شیوه‌هایی متعدد برای اجرای آن وجود دارد و هر کدام از زوجین، با توجه به شرایط خاص خود، می‌توانند یکی از آنها را انتخاب و استفاده کنند. مشارکت مردان در تنظیم خانواده، پدیده‌ی جدیدی است که بیش‌تر به عنوان تلاش برای جلوگیری از انتقال بیماری ایدز به کار رفته‌است (ادواردز^۱ ۱۹۹۴)، اما شواهد نشان می‌دهند که تنظیم خانواده‌ی موفق، متعلق به خانواده‌هایی است که مردان به اندازه‌ی زنان در آن نقش دارند (پی‌یترز^۲ ۱۹۸۳؛ انجمن برنامه‌ریزی خانوادگی هند^۳ ۱۹۸۵؛ چاتورودی^۴ ۱۹۸۶؛ ازه^۵ ۱۹۹۳؛ ترف و لارسون^۶ ۱۹۹۳)؛ بر این اساس، پژوهش حاضر سعی می‌کند به بررسی تفاوت نقش مردان و زنان در تنظیم خانواده بپردازد تا مشخص شود سهم کدام یک از زوجین در تصمیم‌گیری و اجرای برنامه‌های تنظیم خانواده بیش‌تر است.

پژوهش‌های پیشین

عباسی (۱۳۸۲) در پژوهش خود نشان داد که از بین عوامل مطرح‌شده در پژوهش، عامل شخصیت، بیش‌ترین نقش را در مشارکت مردان برای تنظیم خانواده دارد و هم‌چنین با افزایش میزان مالکیت مردان، میزان مشارکت آنان در تنظیم خانواده کاهش می‌یابد.

اصل روستا (۱۳۷۵) در پژوهش خود به این نتیجه رسید که بیش‌ترین گرایش مثبت متوجه روش بستن لوله‌های زنان و پس از آن آی‌یودی^۷ است و بیش‌ترین گرایش منفی متعلق به قرص و آمپول‌های تزریقی است. با توجه به حاملگی‌های هم‌زمان با استفاده از روش پیش‌گیری نیز بهترین روش‌ها از نظر کارایی، به ترتیب، بستن لوله‌های زنان، آمپول، و آی‌یودی است.

احمدی (۱۳۷۶) نشان داد که به ارزش ابزاری فرزند، بیش از تعلیم و تربیت به‌یافته‌می‌شود و زنان در برنامه‌ی تنظیم خانواده تابع نظر همسر خود اند؛ به بیان دیگر، مخالفت مردان با روش‌های تنظیم خانواده، از عمده دلایل عدم پذیرش روش‌های پیش‌گیری است. زنان مورد بررسی در این پژوهش، از مسئله‌ی تنظیم خانواده فقط بُعد کمی فرزندان را مد نظر داشتند و اعتقادات مذهبی و انگیزه‌ی پسرخواهی در عدم پیش‌گیری آنان از بارداری مشهود بود.

¹ Edwards, Sharon R.

² Pietersz, Francis

³ Family Planning Association of India (FPAI)

⁴ Chaturvedi, Ramesh M.

⁵ Ezeh, Alex Chika

⁶ Terefe, Almaz, and Charles P. Larson

⁷ Intra-Uterine Device (IUD)

یافته‌های پژوهش برشد (۱۳۸۱) نشان می‌دهد که بین گرایش مردان به تنظیم خانواده و متغیرهای مستقل سن مرد و زن، تحصیلات مرد و زن، بُعد خانوار، بُعد مطلوب خانوار، برداشت فرد از نگرش اجتماع، سیاست‌های دولت، و نگرش نسبت به وسایل تنظیم خانواده رابطه‌ی معنادار وجود دارد.

نتایج پژوهش رحمانیان (۱۳۷۹) در شهر شیراز نشان داد که میزان مشارکت مردان در برنامه‌ی تنظیم خانواده ۸۶/۶ درصد است، که از این میزان ۳۴/۵ درصد، مردان (مشارکت اجرایی) و ۵۲/۱ درصد، زنان با مشورت مردان (مشارکت حمایتی) از یک روش پیش‌گیری استفاده می‌کنند. افزایش سن مردان و همسران‌شان، سواد همسر، داشتن مسکن شخصی، داشتن فرزند، گفت‌وگو با همسر در مورد استفاده از روش‌های تنظیم خانواده در یک سال اخیر، بیش‌تر بودن تعداد فرزند موجود از مطلوب و فاصله‌گذاری بین تولد فرزندان، جلوگیری دائمی از تولد فرزند، کامل شدن تعداد فرزند دل‌خواه، مسائل و مشکلات اقتصادی، و سلامت همسر، قویاً با افزایش مشارکت مردان در تنظیم خانواده همراه بود.

«مردان و تنظیم خانواده در ایران» عنوان مقاله‌ی است که مهریار، مصطفوی، و آقا^۱ (۲۰۰۱) به زبان لاتین منتشر کرده‌اند و در آن به بیان تاریخچه‌ی ورود اسلام به ایران و تحولات فرهنگی ناشی از آن، تاریخچه‌ی تنظیم خانواده در اندیشه متفکرانی نظیر سعدی، غزالی و دیگران، و ارائه‌ی آمار مختلف در مورد وسایل پیش‌گیری از بارداری در جامعه‌ی شهری و روستایی در استان‌های مختلف پرداخته‌اند.

در سایر کشورها نیز مطالعاتی مشابه صورت گرفته‌است. مثلاً بر اساس پژوهش آدلاکا^۲ (۱۹۹۶) باروری در غنا، که در گذشته بسیار بالا بود، اکنون در حال کاهش است و استفاده از وسایل جلوگیری در یک دوره‌ی پنج‌ساله، از ۱۳ درصد به ۲۰ درصد افزایش یافته‌است؛ همچنین، زنان شهری دو برابر زنان روستایی، مردان (به دلیل جلوگیری از ابتلا به بیماری ایدز) بیش از زنان، و زنان تحصیل‌کرده تا سه برابر بیش از آن‌هایی که از تحصیلات برخوردار نیستند از وسایل تنظیم خانواده استفاده می‌کنند.

کارا، استارک، و ولف^۳ (۱۹۹۷) در مصاحبه با ۱۵۲ عضو از پنج نسل یک خانواده در یکی از ایالت‌های جنوبی هند نشان داده‌اند که خانواده‌ی سنتی، نقش جنسی، و علائق اقتصادی نقشی کلیدی در تنظیم خانواده و کنترل باروری دارند؛ همچنین اگر مردان احساس کنند که از کنترل باروری سود می‌برند نقش بیش‌تری در تنظیم خانواده ایفا می‌کنند و تغییرات نسلی نیز از طریق افزایش تحصیلات باعث کنترل باروری می‌شود.

¹ Mehryar, Amir H., F. Mostafavi, and Homa Agha

² Adlakha, Arjun

³ Karra, Mihira V., Nancy N. Stark, and Joyce Wolf

پژوهش انجام شده در هفت کشور آفریقایی (بوتسوانا، غنا، کنیا، سنگال، سودان، توگو، و بوروندی) در مورد نقش مردان در تنظیم خانواده نشان می‌دهد، به‌رغم ماهیت مستقل برخی روابط زناشویی، تصمیم‌گیرنده‌ی اصلی درباره‌ی تنظیم خانواده، مردان اند و زنانی که در مورد تنظیم خانواده با همسران‌شان مشورت می‌کنند، نسبت به زنانی که مشورت نمی‌کنند، بیش‌تر از شیوه‌های جدید پیش‌گیری از بارداری استفاده می‌کنند (توره^۱ ۱۹۹۶).

مبانی و چهارچوب نظری پژوهش

نگرش‌ها و باورهای افراد دارای مراجع اجتماعی متعددی است که می‌تواند متأثر از محیط اجتماعی و نهادهای اجتماعی باشد. «از آن جایی که هر فرد به تعدادی از گروه‌ها یا دسته‌ها وابسته است یا این که به آن‌ها استناد می‌کند و برای او در حکم مرجع است، نگرش افراد تحت تأثیر این گروه‌ها قرار می‌گیرد. بعضی از این گروه‌ها عبارت اند از گروه‌های شغلی، گروه‌های طبیعی (جنسیت، سن)، و گروه‌های نهادی مثل (خانواده، مدرسه، طبقه‌ی اجتماعی، مذهب و دوستان). این گروه‌ها بر نگرش افراد نفوذ دارند و حتا تعیین‌کننده‌ی آن اند.» (محسنی ۱۳۷۹: ۱۶)؛ هم‌چنین با توجه به این که باورهای افراد می‌تواند نتیجه‌ی تکوین و رشد شخصیت آنان باشد، افراد در سنین مختلف و جنسیت متفاوت ممکن است باورهای متفاوتی داشته‌باشند (همان: ۱۷). اینگله‌هارت^۲ (۱۹۹۷) در باب سنجش ارزش‌ها در جوامع غربی، تفاوت ارزش‌ها را نسبت به متغیرهای بالا نشان داده‌است.

مسئله‌ی تنظیم خانواده از جمله پدیده‌های اجتماعی است که خواسته و ناخواسته تحت تأثیر نگرش افراد قرار می‌گیرد و چون نگرش افراد تحت تأثیر عوامل اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، و اجتماعی متعددی قرار دارد، هر یک از این عوامل می‌تواند بر بخشی از نگرش افراد مؤثر باشد. از آن جا که هیچ نظریه‌یی که بتواند به طور جامع متغیرهای اثرگذار بر نقش مردان و زنان را در تنظیم خانواده تبیین کند وجود ندارد، در پژوهش حاضر برای بررسی برخی از عوامل مؤثر بر نقش افراد در تنظیم خانواده، از ترکیب نظریه‌های اندیش‌مندان، به عنوان پشتوانه‌ی تئوریک پژوهش، استفاده شده‌است. یکی از متغیرهای مستقل این پژوهش میزان نوگرایی افراد است. نوگرایی یعنی خردباوری و تلاش برای بخردانه کردن هر چیز، و شکستن عادت‌های اجتماعی و باورهای سنتی، همراه با پشت سر نهادن ارزش‌ها، حس‌ها، باورها، و در یک کلام، شیوه‌های فکری و مادی زندگی کهن

¹ Touré, Lalla

² Inglehart, Ronald

(احمدی ۱۳۷۷:۱۱). نوگرایی، تفاوت عمده‌ی انسان سنتی و انسان مدرن است. اینکلس^۱، یکی از اندیش‌مندان برجسته‌ی مکتب نوسازی، معتقد است که خصوصیات برجسته‌ی انسان جدید، که عامل نوسازی است، دو جنبه دارد؛ یکی داخلی و دیگری خارجی؛ یکی به محیط مربوط می‌شود و دیگری به ارزش‌ها و احساسات او (زارع ۱۳۷۳:۳۹۹-۴۰۰). او و اسمیت^۲ نقطه‌ی آغاز تجدد و نو شدن را در نوسازی انسان می‌دانند و انسان نوین را فراهم‌کننده‌ی توسعه‌ی اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، و فرهنگی دانسته، برای او ویژگی‌ها و معیارهایی را برمی‌شمردند. آن‌ها عناصر محیطی را در قالب متغیرهایی چون شهری شدن، تعلیم و تربیت، ارتباط توده‌یی، صنعتی شدن، سیاسی شدن، کار در کارخانه، و متغیرهایی از این دست می‌بینند و برای معیارهای درونی انسان نو و مدرن به ویژگی‌ها و معیارهای زیر توجه دارند (ازکیا ۱۳۸۱:۱۱۱):

- آمادگی انسان برای قبول و پذیرش تجربه‌های تازه و استعداد او برای ابداع و تغییر؛
- برخورداری از عقاید آزاد، توجه به تنوع عقاید، و آگاهی از اختلاف آن‌ها با یکدیگر؛
- معطوف‌بودن ذهن انسان به حال و آینده بیش از زمان گذشته و برخوردار بودن از وقت‌شناسی و انضباط؛
- تمایل داشتن به برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی امور؛
- کارآمد بودن، داشتن ایده، و توان‌مندی در تسلط بر محیط؛
- قابل‌محاسبه دانستن جهان؛
- احترام به دیگران؛
- اعتقاد به علم و فن‌آوری؛
- احترام به برابری و رعایت حقوق دیگران.

اینکلس و اسمیت معتقد اند که این مشخصات به صورت یک مجموعه‌ی پی‌درپی ظاهر شده، با بروز یکی از عوامل نوگرایی، زمینه برای دیگر عوامل نیز فراهم می‌شود. به نظر آنان در مقابل جوامع نوگرا، انسانی که در جوامع سنتی زندگی می‌کند محکوم به جمود فکری، فاقد روحیه‌ی سودمندانه، اسیر سرنوشت، هراسان از نوآوری، بی‌اعتماد، ناآشنا به جهان خارج، و شدیداً وابسته به اقتدار سنتی است. او منفعل، فاقد همت بلندپروازانه، و ناتوان از تغییر سرنوشت و احترام به آموزش است (اینکلس و اسمیت ۱۹۷۴:۸۴). اینکلس به وسایل ارتباط جمعی نیز اشاره می‌کند و به نظر او «آن‌هایی که در معرض وسایل توده‌یی قرار گرفته‌اند، دیدگاه نوتری دارند» (اینکلس ۱۹۶۹:۲۰۵-۲۰۶)؛ بنا بر این، به دلیل آن که نوگرایی می‌تواند

¹ Inkeles, Alex
² Smith, David H.

روی نقش افراد در تنظیم خانواده مؤثر باشد، میزان آن به عنوان یکی از متغیرهای مستقل در نظر گرفته می‌شود.

موفقیت‌های چشم‌گیر تبلیغات گوبلز^۱ در مورد تأثیر وسایل ارتباط جمعی^۲ بر عقاید و افکار عمومی در آلمان نازی و نظریه‌ی که چاخوتین^۳ با مراجعه به الگوی بازتاب شرطی در این مورد ارائه کرد و در آن به تبیین تأثیر سریع این پدیده بر مردم پرداخت، باعث شد که این اندیشه که وسایل ارتباط جمعی قدرتی مافوق تصور دارند و می‌توانند با منقلب کردن افکار فلسفی و سیاسی، به آن‌ها شکلی تازه بخشند و به اختیار، تمامی رفتارها را هدایت کنند، در میان مردم، چه عادی و چه تحصیل‌کرده، رواج یابد (کازنو^۴ ۱۳۸۱: ۳۳). بر اساس این تفکر، رسانه‌های جمعی، معرفی‌کننده‌ی الگوی نقش‌ها، دیدگاه‌ها، و چه‌گونه‌ی روی آوردن به سبک‌هایی از زندگی اند، که ممکن است مردم از راه‌های دیگر هرگز به آن‌ها دسترسی پیدا نکنند. کودکان از طریق رسانه‌های جمعی می‌توانند مطالب زیادی درباره‌ی حقوق‌دانان، قضات دادگاه‌ها، نمایش‌دهندگان، کارآگاهان، و شخصیت‌های انگشت‌شمار فراگیرند و طبقه‌ی جوان نیز از طریق تبلیغات رسانه‌های گروهی، مطالبی درباره‌ی نقش‌های آینده‌ی خود، به عنوان مشتریان بازار و نیز درباره‌ی ارزش‌های والایی که جامعه به جوانی، موفقیت، زیبایی، و مادی‌گرایی (در غرب) می‌دهد، یاد می‌گیرند. تغییر هنجارها و ارزش‌های اجتماعی به سرعت در رسانه‌های گروهی منعکس می‌شوند و ممکن است به آسانی از سوی مردمی که به روش دیگر نمی‌توانند به آن‌ها دسترسی یابند، پذیرفته‌شوند (رابرتسون^۵ ۱۳۲۲-۱۳۱: ۱۳۲۲).

آندرسن و یانسن^۶ (۱۹۹۸) هم به نقش وسایل ارتباط جمعی اشاره کرده، معتقد اند که هر مصرف رسانه‌ی پی‌آمدی دارد که می‌تواند در درازمدت از طریق تغییر دادن آگاهی، ارزش‌ها، نگرش‌ها، و حتا معرفی سبک‌های زندگی جدید به تغییر ساختار جامعه و مدرن کردن آن منجر شود (برگرفته از فاضلی ۱۳۸۲: ۱۶۷). کولی^۷ نیز اصطلاح بسط فکری^۸ را برای طرح این اندیشه به کار برد و بیان کرد که شناخت مردم و نظام‌های عقیدتی آنان به وسیله‌ی چیزهایی که از وسایل ارتباط جمعی در مورد مردم، موقعیت‌ها، و امور دیگر می‌آموزند گسترش پیدا می‌کند (دوفلور و بال-روکیچ^۹ ۱۹۸۲: ۲۴۷). بال-روکیچ تأثیر وسایل ارتباط

^۱ Goebbels, (Paul) Joseph (1897-1945)

^۲ Mass Media

^۳ Chakhotin, Sergei (1883-1973)

^۴ Cazeneuve, Jean

^۵ Robertson, Ian

^۶ Andersson, Magnus, and André Jansson

^۷ Cooley, Charles Horton (1864-1929)

^۸ Enlargement

^۹ DeFleur, Melvin L., and Sandra J. Ball-Rokeach

جمعی را از طریق سازوکار بازخورد مقایسه‌یی^۱ توضیح می‌دهد. وی معتقد است «زمانی که افراد متوجه می‌شوند بعضی از ارزش‌هاشان به گونه‌یی طبقه‌بندی شده که با تصور آن‌ها از خودشان، به عنوان افراد اخلاقی و شایسته در تناقض است، دچار یک احساس نارضایتی از خود^۲ می‌شوند. همین احساس است که فرآیند تغییر ارزشی را به جریان می‌اندازد و منجر به تغییر و تحول در سلسله مراتب ارزش‌های فرد می‌شود.» (دولفور و بال-روکیچ ۱۹۸۲:۲۲۲).

اصولاً هر گروه اجتماعی، بنا به وضعیت اقتصادی-اجتماعی خود، نگرشی خاص نسبت به باروری و تنظیم خانواده دارد و مطالعات و بررسی‌های مرتبط با باروری نیز در مناطق مختلف دنیا بیان‌گر اهمیت تحصیلات در تبیین باروری اند. تحصیلات موجب تغییرات ارزشی و نگرشی و نیز دگرگونی ایده‌آل‌های شخصی می‌شود و با گسترش افق دید زنان و مردان به ماورای مرزهای سنتی جامعه، باعث می‌شود که آن‌ها به ارزیابی مجدد ارزش فرزندان و نقش خود در جامعه بپردازند؛ علاوه بر آن، تحصیلات در افزایش آگاهی و شناخت زنان و مردان از مسائل بهداشتی مؤثر واقع شده، زمینه را برای پذیرش بهتر و مؤثرتر برنامه‌ها و وسایل تنظیم خانواده فراهم می‌کند. تحصیلات، با تغییر گرایش‌ها و نگرش‌های سنتی افراد موجب کاهش ترجیح جنسی و تمایل به خانواده‌های بزرگ و نیز افزایش احترام و منزلت زنان، برابری، استقلال اقتصادی اجتماعی آن‌ها، و توسل به تنظیم خانواده و کاهش باروری می‌شود؛ بر این اساس، یکی دیگر از متغیرهایی که در این پژوهش به عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته شده است متغیر میزان تحصیلات است.

یکی از منابع قدرت در خانواده، برخورداری از منابع مادی، یعنی درآمد حاصل از شغل و سرمایه است. مالکیت یا ثروت وسیله‌یی است که فرد مالک با دادن آن به عنوان پاداش، یا با حذف آن به عنوان کیفر، اطاعت دیگران را بر می‌انگیزد. از نظر کالینر، مالکیت، یک وسیله‌ی اعمال زور و بهره‌گیری از دیگران است. به تعبیر او تا زمانی که یک جنس، وسایل زور را کنترل می‌کند، توان بهره‌گیری از این قدرت را برای تسلط بر جنس مخالف دارد و از این طریق می‌تواند یک نظام جنسیتی نابرابر را ایجاد کند؛ از طرف دیگر وقتی یکی از دو جنس، به طور نسبی، منابع مادی را در کنترل خود دارد، صاحب قدرتی خواهد شد که توان کنترل روابط جنسیتی را دارد و از این طریق می‌تواند این شکل از کنترل رابطه را به نظام خانواده نیز سرایت دهد. در چنین مواقعی، جنس با قدرت کم، باید در پی منابعی باشد تا بر عدم برتری قدرت مادی و اقتصادی چیره شود (علی‌رضایی ۱۳۷۹: ۳۹-۴۰).

^۱ Comparative Feedback

^۲ Self-Dissatisfaction

گالبرایت^۱ نیز منابع مادی را یک منبع قدرت پاداش‌دهنده می‌داند. او در کتاب *آناتومی قدرت*^۲ عنوان می‌کند که مالکیت یا ثروت، هیبتی به فرد می‌دهد که همان عزم جزم او است و می‌تواند موجب اطاعت شرطی شود، ولی مسلم است که قرابت اصلی این منبع، با قدرت پاداش‌دهنده است و مالکیت (درآمد) وسیله‌ی جلب اطاعت است (گالبرایت ۱۳۷۱:۱۲). چفتر^۳ (۱۹۹۰) در توضیح این فرآیند بیان می‌کند از آن جا که منابع مادی در دست مردان است، آنان از این برتری برای تعریف اجتماعی و فرهنگی این موقعیت‌های نابرابر استفاده می‌کنند. وی معتقد است به دلیل آن که مردان منابع مادی و قدرت را در کنترل دارند، از این برتری عمده برای تعریف اجتماعی جنسیت و توجیه ایدئولوژیک و فرهنگی این موقعیت‌های نابرابر استفاده می‌کنند و این قدرت فرهنگی‌شده را در تنظیم روابط و برخورد در سطح خرد در نهاد خانواده، و روابط بین‌شخصی نیز به کار می‌گیرد. کارکرد این تعاریف اجتماعی‌شده و فرهنگی‌شده‌ی مناسبات جنسیتی این است که با تولید یک ارتباط اساسی و بنیادین بین سطوح خرد و کلان نظام اجتماعی، به بازتولید هرچه‌بیش‌تر این موقعیت‌ها و نقش‌های نابرابر کمک می‌کند (گالبرایت ۱۳۷۱:۴۲-۴۳)؛ بدین ترتیب، متغیر میزان درآمد در خانواده، که می‌تواند به شکل‌های مختلف تعیین‌کننده‌ی منبع قدرت در خانواده باشد، از دیگر متغیرهایی است که در این پژوهش به عنوان متغیر مستقل مورد استفاده قرار می‌گیرد.

دسته‌ی دیگر از تئوری‌ها بر تأثیر عواملی چون فرهنگ، ایده‌ها، و نگرش‌ها بر باروری تأکید می‌کنند. *لستاق و ویلسون*^۴ (۱۹۸۶) با اشاره به این عوامل معتقد اند برخی از کشورها با این وجود که از نظر توسعه‌ی اقتصادی در سطحی مشابه قرار دارند، اما به جهت دارا بودن ارزش‌ها و اعتقادات فرهنگی خاص، دارای میزان باروری متفاوتی اند. از نظر *لستاق و سورکین*^۵ (۱۹۸۸)، تغییر ارزش‌های فرهنگی به سمت مادی‌گرایی و اومانیسیم، منجر به کاهش باروری در کشورهای اروپایی شده و از نظر *انگل‌هارت* (۱۹۹۷) نیز با توسعه و مدرن شدن جوامع، ارزش‌ها، و عقاید فرهنگی، گرایش‌های فرامادی‌گری گسترش یافته‌است. فرامادیون دارای اولویت‌های فرامادی نظیر درک کیفیت غیرمادی زندگی، انجام فعالیت‌های جالب و مفید اجتماعی، بودن با دوستان، و سایر فعالیت‌های سرگرم‌کننده اند و کم‌تر به تشکیل خانواده و فرزندآوری تمایل نشان می‌دهند و چون جوامع به سمتی پیش می‌روند که ارزش‌های فرامادی خیزش بیش‌تری می‌یابد انتظار است باروری کاهش یابد.

¹ Galbraith, John Kenneth

² *The Anatomy of Power* (1983)

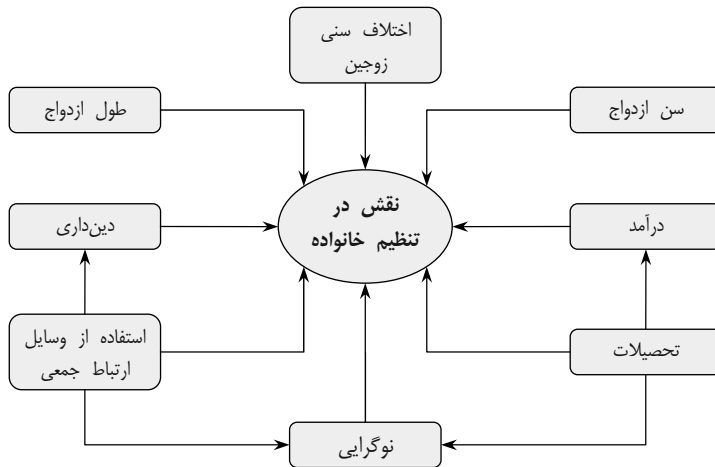
³ Chafetz, Janet Saltzman

⁴ Lesthaeghe, Ron, and Christopher Wilson

⁵ Lesthaeghe, Ron, and Johan Surky

یکی از مهم‌ترین عوامل فرهنگی که در جامعه‌ی ایران، به‌ویژه در ۳۰ سال اخیر، بر مسائل مربوط به باروری و تنظیم خانواده اثرگذار بوده، دین و آموزه‌های دینی است، که دیدگاه‌هایی متفاوت و گاه متناقض در مورد آن ارائه شده‌است؛ از این رو در پژوهش حاضر، میزان دین‌داری به عنوان یکی دیگر از متغیرهای مستقل در نظر گرفته شده‌است.

مدل نظری پژوهش

نمودار ۱- مدل نظری پژوهش

فرضیه‌های پژوهش

- ۱- بین نقش مردان و زنان در تنظیم خانواده تفاوت وجود دارد.
- ۲- بین اختلاف سنی زوجین و نقش در تنظیم خانواده رابطه وجود دارد.
- ۳- بین طول سال‌های ازدواج و نقش در تنظیم خانواده رابطه وجود دارد.
- ۴- بین سن ازدواج و نقش در تنظیم خانواده رابطه وجود دارد.
- ۵- بین میزان تحصیلات و نقش در تنظیم خانواده رابطه وجود دارد.
- ۶- بین میزان درآمد و نقش در تنظیم خانواده رابطه وجود دارد.
- ۷- بین میزان دین‌داری و نقش در تنظیم خانواده رابطه وجود دارد.
- ۸- بین میزان نوگرایی و نقش در تنظیم خانواده رابطه وجود دارد.
- ۹- بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی و نقش در تنظیم خانواده رابطه وجود دارد.

سنجش متغیر اصلی پژوهش

تنظیم خانواده طبق تعریف سازمان بهداشت جهانی، اتخاذ یک سیاست جمعیتی از سوی خانواده‌ها است، که داوطلبانه و بر پایه‌ی آگاهی، بینش، و تصمیم‌گیری مسئولانه به وسیله‌ی والدین، و به خاطر ارتقای تندرستی و به‌زیستی اعضای آن به مورد اجرا گذارده‌می‌شود (حلم‌سرشت و دل‌پیشه ۱۳۸۳: ۲). متغیر اصلی این پژوهش، که تفاوت میزان نقش مردان و زنان در تنظیم خانواده است، به وسیله‌ی ۱۰ سؤال درباره‌ی نوع وسایل مورد استفاده در تنظیم خانواده، تصمیم‌گیری درباره‌ی روش مورد استفاده، تعداد فرزندان، و مواردی از این قبیل به دست آمده‌است؛ بدین ترتیب که به خانواده‌هایی که در آن یکی از روش‌های خاص مردان در تنظیم خانواده، مثل وازکتومی^۱، کاندوم^۲، و نزدیکی منقطع استفاده می‌شود عدد یک، به عنوان مشارکت مرد در تنظیم خانواده، داده‌شد و به روش‌های زنانه صفر تعلق گرفت تا مشخص شود در این خانواده‌ها نه‌تنها مردان با تنظیم خانواده موافق اند، بلکه خودشان آگاهانه از این وسایل به منظور پیش‌گیری از حاملگی استفاده می‌کنند. در سؤال‌های دیگر نیز وضعیتی مشابه حکم‌فرما است و به پاسخ‌هایی که نشان‌دهنده‌ی نقش بیش‌تر مردان است یک امتیاز و به پاسخ‌هایی که نشان‌دهنده‌ی نقش بیش‌تر زنان است صفر امتیاز تعلق می‌گیرد و امتیازی که فرد از مجموع این سؤال‌ها کسب می‌کند نشان‌دهنده‌ی میزان نقش وی در تنظیم خانواده است؛ بدین ترتیب، دامنه‌ی امتیازها بین صفر و ۱۰ خواهدبود، که نمرات صفر تا پنج نشان‌دهنده‌ی نقش بیش‌تر زنان و نمرات پنج به بالا نشان‌دهنده‌ی نقش بیش‌تر مردان است.

روش پژوهش

در پژوهش حاضر، از روش پیمایشی، با دو هدف توصیف و تبیین استفاده شده‌است. در سطح توصیف، هدف، به‌دست‌دادن تصویری از چه‌گونگی توزیع جامعه‌ی نمونه بر اساس متغیرهای مورد مطالعه است و در سطح تحلیل یا تبیین، هدف، یافتن روابط درونی بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته است. این پژوهش به لحاظ معیار زمان، مقطعی، و به لحاظ معیار ژرفایی، پهنانگر است؛ ضمن آن که برای تدوین چهارچوب نظری آن و مروری بر پژوهش‌های پیشین، از روش کتابخانه‌یی (اسنادی) نیز بهره گرفته‌شده‌است.

¹ Vasectomy

² Condom

جمعیت آماری

جمعیت آماری این پژوهش را کلیه‌ی افراد متأهل شهر نجف‌آباد در زمان مطالعه تشکیل می‌دهند. از تعداد دقیق افراد مزبور در هنگام مطالعه، آمار دقیقی در دست نیست، ولی با توجه به بزرگ بودن جامعه و عدم تأثیر یا تأثیر بسیار اندک اعضای جامعه‌ی آماری بر تعداد نمونه، این انتظار وجود دارد که عدم اطلاع دقیق از تعداد اعضای جامعه‌ی آماری، آسیبی به برآورد حجم نمونه وارد نیابد.

حجم نمونه و شیوه‌ی نمونه‌گیری

برای برآورد حجم نمونه، ابتدا یک پیش‌آزمون در مورد ۳۰ نفر از پاسخ‌گویان زن و ۳۰ نفر از پاسخ‌گویان مرد انجام شد و پس از تعیین واریانس صفت مورد مطالعه، حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران محاسبه شد.

با توجه به این که آمار دقیقی در مورد جامعه‌ی آماری نداریم، برای برآورد حجم نمونه در این پژوهش از فرمول کوکران^۱ استفاده شده‌است:

$$n = \frac{t^2 pq}{d^2}$$

که در آن:

p درصد کسانی است که از روش‌های مردانه در تنظیم خانواده استفاده می‌کنند
(۰/۶۳)؛

q درصد کسانی است که از روش‌های زنانه در تنظیم خانواده استفاده می‌کنند
(۰/۳۷)؛

t سطح اطمینان ۹۵ درصد (۱/۹۶)؛

و d دقت احتمالی مطلوب یا فاصله‌ی اطمینان (۰/۰۵) است.

با جای‌گزینی مقادیر بالا در فرمول برآورد حجم نمونه، اندازه‌ی نمونه برآورد شد:

$$n = \frac{t^2 pq}{d^2} = \frac{1.96^2 \times 0.63 \times 0.37}{0.05^2} \approx 36.$$

که از این تعداد، ۱۸۰ نفر زن و ۱۸۰ نفر مرد انتخاب شدند.

روش نمونه‌گیری در این پژوهش، سهمیه‌ی است و سهمیه‌ها با توجه به محل سکونت (بلوک‌بندی شهر)، جنسیت، و سن تعیین شده‌اند.

¹ Cochran

ابزار گردآوری داده‌ها

برای گردآوری اطلاعات، از ابزار پرسش‌نامه استفاده شده است. پرسش‌نامه پس از احراز اعتبار و پایایی آن در مراحل مقدماتی پژوهش، برای جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز در مرحله‌ی نهایی مورد استفاده قرار گرفت.

اعتبار^۱ و پایایی^۲

اعتبار، به صورت‌هایی مختلف نظیر صوری و تجربی به دست می‌آید، که ما در این پژوهش از اعتبار صوری استفاده کردیم؛ به همین منظور ابتدا سعی کردیم از گویه‌هایی که متغیرهای پژوهش را می‌سنجند، یا از گویه‌های پژوهش‌های پیشین که زیر نظر استادان باتجربه اجرا شده‌اند، استفاده کنیم (گویه‌های متغیرهای دین‌داری و نوگرایی را از پژوهش‌های دیگر مورد استفاده قرار دادیم) و برای انتخاب بهترین گویه‌ها برای متغیرهای جدید نیز، نظرات پژوهش‌گران و استادان دیگر را در نظر بگیریم؛ سپس در نهایت، یک بار دیگر پرسش‌نامه‌ی تدوین‌شده را به استادان و متخصصان نشان داده، نظرات آن‌ها را برای تصحیح پرسش‌نامه لحاظ کنیم تا بدین ترتیب پرسش‌نامه‌ی این پژوهش از نوعی اعتبار صوری برخوردار شود.

در پژوهش حاضر، میزان آلفای کرون‌باخ برای متغیرهایی که به صورت سازه تهیه شده‌بودند، با استفاده از داده‌های آزمون مقدماتی (پیش‌آزمون) و به کمک کامپیوتر و نرم‌افزار SPSS^۳ محاسبه شد، که برای سازه‌ی دین‌داری برابر ۰/۷۹۰۱ و برای سازه‌ی نوگرایی برابر ۰/۸۳۱۱ به دست آمد.

یافته‌های توصیفی

– ۵۰/۰ درصد پاسخ‌گویان را مردان و ۵۰/۰ درصد دیگر را زنان تشکیل می‌دهند.
 – ۱۵/۸ درصد از پاسخ‌گویان پژوهش را افراد کم‌تر از ۲۵ سال، ۳۲/۲ درصد از پاسخ‌گویان را افراد ۲۶ تا ۳۰ سال، ۳۳/۱ درصد را افراد ۳۱ تا ۴۰ سال، و ۱۸/۹ درصد را افراد ۴۱ تا ۵۰ سال تشکیل داده‌اند.
 – ۲۶/۷ درصد از پاسخ‌گویان پژوهش دو سال و کم‌تر، ۲۵/۸ درصد از پاسخ‌گویان سه تا چهار سال، ۳۲/۲ درصد پنج تا هفت سال، و ۱۵/۳ بیش از هشت سال با همسرشان اختلاف سنی داشته‌اند.

¹ Validity

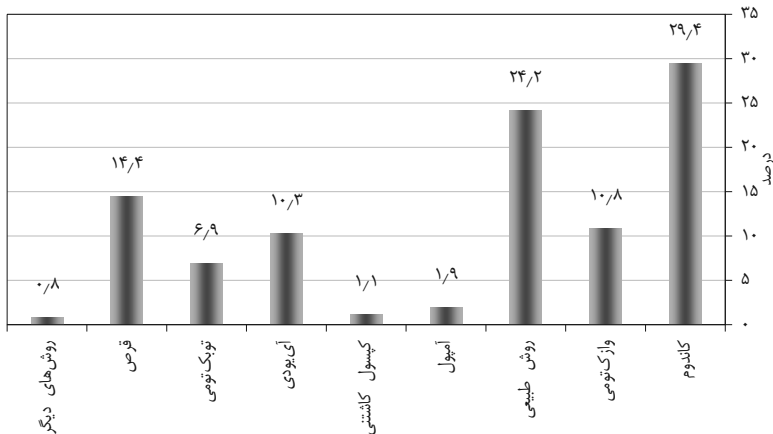
² Reliability

³ Statistical Package for the Social Sciences (SPSS)

- ۱۳/۹ درصد از پاسخ‌گویان پژوهش کمتر از دو سال، ۲۱/۱ درصد از پاسخ‌گویان دو تا پنج سال، ۲۳/۶ درصد شش تا ده سال، ۲۷/۸ درصد یازده تا بیست سال، و ۱۳/۶ درصد بیش از بیست سال از ازدواج‌شان گذشته‌است.

- ۵/۸ درصد از پاسخ‌گویان پژوهش در سنین کمتر از ۱۵ سالگی، ۳۱/۴ درصد در سنین ۱۶ تا ۲۰ سالگی، ۴۲/۵ درصد در سنین ۲۱ تا ۲۵ سالگی، ۱۷/۸ درصد در سنین ۲۶ تا ۳۰ سالگی و ۲/۵ درصد در سنین ۳۱ تا ۳۵ سالگی ازدواج کرده‌اند.

- همان گونه که در نمودار ۲ مشاهده می‌شود، ۲۹/۴ درصد از پاسخ‌گویان از کاندوم، ۱۰/۸ درصد از وازک‌تومی، ۲۴/۲ درصد از شیوه‌ی طبیعی، ۱/۹ درصد از آمپول، ۱/۱ درصد از کپسول کاشتنی، ۱۰/۳ درصد از آی‌یودی، ۶/۹ درصد از توبک‌تومی^۱، ۱۴/۴ درصد از قرص، و ۰/۸ درصد از سایر روش‌ها برای پیش‌گیری از بارداری استفاده می‌کنند؛ بدین ترتیب کاندوم، روش طبیعی، و قرص، به ترتیب بیش‌ترین میزان استفاده را برای پیش‌گیری از بارداری دارند.

نمودار ۲- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب استفاده از روش‌های پیش‌گیری از بارداری

- در مجموع، روش‌های مردانه (کاندوم، روش طبیعی، و وازک‌تومی) با ۶۴/۴ درصد، نسبت به روش‌های زنانه با ۳۶/۶ درصد، بیش‌تر مورد استفاده قرار می‌گیرد.

- در مورد علاقه به جای‌گزینی روشی دیگر به جای روشی که اکنون استفاده می‌شود، ۱۳۶ نفر از پاسخ‌گویان موافق تعویض و ۲۴۴ نفر مخالف بودند. از بین موافقان، ۱۵/۴ درصد کاندوم، ۳۰/۱ درصد وازک‌تومی، ۲۱/۳ درصد شیوه‌ی طبیعی، ۷/۴ درصد کپسول

¹ Tubectomy (Salpingectomy)

کاشتنی، ۵/۱ درصد آییودی، ۹/۶ درصد توبک‌تومی، و ۱۱/۰ درصد قرص را به عنوان روشی که دوست دارند جای‌گزین روش فعلی کنند پیشنهاد کردند.

– در مورد استفاده از شیوه‌های پیش‌گیری برای تنظیم خانواده در گذشته نیز ۲۷۹ نفر پاسخ مثبت دادند، که از این تعداد، ۲۹/۰ درصد کاندوم، ۳۰/۸ درصد شیوه‌ی طبیعی، ۳/۶ درصد آمپول، ۱۰/۸ درصد آییودی، و ۲۵/۸ درصد قرص را به عنوان روش پیش‌گیری از بارداری استفاده می‌کردند.

آزمون فرضیه‌ها

از آن‌جا که دامنه‌ی امتیازات بین صفر تا ۱۰ است، برای بررسی فرضیه‌ی نخست (بین نقش مردان و زنان در تنظیم خانواده تفاوت وجود دارد) از آزمون تی تک‌نمونه‌ی^۱ استفاده شد؛ بدین صورت که با انتخاب عدد پنج به عنوان حد وسط این دامنه، اختلاف معنادار از پنج به بالا نشان‌دهنده‌ی نقش بیشتر مردان، و اختلاف معنادار از پنج به پایین نشان‌دهنده‌ی نقش بیشتر زنان شد. بر اساس نتایج این آزمون، میانگین نمره‌ی نقش در تنظیم خانواده برابر ۵/۸۱ شده‌است، که به طوری معنادار بیشتر از پنج ($p=0/000$)، و نشان‌دهنده‌ی این است که در مجموع نقش مردان در تنظیم خانواده بیشتر از زنان بوده‌است (جدول ۱).

جدول ۱- خروجی آزمون تی تک‌نمونه‌ی برای سنجش تفاوت نقش مردان و زنان در تنظیم خانواده

تعداد	میانگین	انحراف معیار	t	درجه‌ی آزادی	سطح معناداری
۲۶۰	۵/۸۱	۲/۹۲۴	۵/۲۲۶	۳۵۹	۰/۰۰۰

از آن‌جا که بقیه‌ی متغیرهای مستقل پژوهش در سطح فاصله‌ی اندازه‌گیری شده‌اند، برای بررسی بقیه‌ی فرضیه‌های پژوهش، که مدعی رابطه‌ی متغیرهای مختلف با نقش مردان و زنان در تنظیم خانواده بودند، از آزمون ضریب هم‌بستگی پیرسون استفاده شد، که نتایج آن در جدول ۲ آمده‌است. همان‌گونه که دیده‌می‌شود، رابطه‌ی متغیرهای اختلاف سنی زوجین، سن ازدواج، میزان تحصیلات، میزان نوگرایی، و میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی با نقش در تنظیم خانواده و کنترل باروری معنادار است؛ در حالی که رابطه‌ی متغیرهای طول سال‌های ازدواج، میزان درآمد، و میزان دین‌داری با نقش در تنظیم خانواده و کنترل باروری معنادار نیست.

¹ One Sample t-test

جدول ۲- نتایج آزمون پیرسون برای بررسی رابطه‌ی متغیرهای مختلف با نقش مردان و زنان در تنظیم خانواده

متغیر	مقدار ضریب پیرسون	سطح معناداری
اختلاف سنی زوجین	۰/۱۲۹-	۰/۰۱۴
طول سال‌های ازدواج	۰/۰۱۹	۰/۷۱۵
سن ازدواج	۰/۱۲۸-	۰/۰۱۵
میزان تحصیلات	۰/۱۷۵	۰/۰۰۱
میزان درآمد	۰/۰۳۲-	۰/۵۴۱
میزان دین‌داری	۰/۰۷۵-	۰/۱۵۷
میزان نوگرایی	۰/۴۵۳	۰/۰۰۰
میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی	۰/۱۸۴	۰/۰۰۰

متغیرهای میزان نوگرایی، میزان تحصیلات، و میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی، تأثیری مستقیم و معنادار بر نقش در تنظیم خانواده دارند، یعنی باعث افزایش مشارکت مردان می‌شوند؛ متغیرهای سن ازدواج و اختلاف سنی زوجین، تأثیری معکوس و معنادار بر نقش در تنظیم خانواده دارند، یعنی باعث کاهش مشارکت مردان می‌شوند؛ و تأثیر متغیرهای طول ازدواج، میزان دین‌داری، و میزان درآمد نیز معنادار نیست. در بین متغیرهای پژوهش، میزان نوگرایی و سن ازدواج، به ترتیب با ۱۹ و ۵ درصد بیش‌ترین، و میزان دین‌داری و میزان درآمد، کم‌ترین سهم را در تبیین نقش در تنظیم خانواده دارند (جدول ۳).

جدول ۳- رگرسیون چندگانه‌ی تأثیر متغیرهای مستقل بر نقش در تنظیم خانواده

متغیرهای مستقل	بتا	ضریب تعیین	سطح معناداری	جهت تأثیر
نوگرایی	۰/۴۳۱	۰/۱۹	۰/۰۰۰	مستقیم
سن ازدواج	۰/۲۱۹-	۰/۰۵	۰/۰۰۱	معکوس
اختلاف سنی	۰/۱۸۵-	۰/۰۳	۰/۰۰۰	معکوس
میزان تحصیلات	۰/۱۶۲	۰/۰۳	۰/۰۰۲	مستقیم
وسایل ارتباط جمعی	۰/۱۳۳	۰/۰۲	۰/۰۱۰	مستقیم
طول ازدواج	۰/۰۹۶	۰/۰۱	۰/۰۸۲	مستقیم
دین‌داری	۰/۰۷۳-	۰/۰۰	۰/۱۲۴	معکوس
میزان درآمد	۰/۰۵۸-	۰/۰۰	۰/۵۳۸	معکوس

از مجموع متغیرهای وارد شده در معادله‌ی رگرسیون، پنج متغیر مستقل تأثیری معنادار بر متغیر وابسته داشته‌اند و از بین متغیرهای باقی‌مانده در مدل رگرسیون نیز، نوگرایی، سن ازدواج، میزان تحصیلات، اختلاف سنی، و میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی، در مجموع بیش‌ترین تأثیر را بر نقش در تنظیم خانواده داشته‌اند (جدول ۴).

جدول ۴- اثرات مستقیم، غیرمستقیم، و کل متغیرهای مستقل بر نقش در تنظیم خانواده

متغیرهای مستقل	نوع اثر		کل
	مستقیم	غیرمستقیم	
نوگرایی	۰/۴۳	—	۰/۴۳
سن ازدواج	-۰/۲۲	—	-۰/۲۲
اختلاف سنی	-۰/۱۸	—	-۰/۱۸
میزان تحصیلات	۰/۱۶	۰/۰۴	۰/۲۰
وسایل ارتباط جمعی	۰/۱۳	۰/۰۷	۰/۲۰

با استفاده از واریانس ترکیب خطی متغیرهای مستقل شامل نوگرایی، سن ازدواج، میزان تحصیلات، اختلاف سنی، و میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی می‌توان ۲۸/۵ درصد از واریانس نقش در تنظیم خانواده را توضیح داد، اما بقیه‌ی تغییرات متغیر وابسته، به دلیل پیچیده و چندبعدی بودن متغیر وابسته‌ی پژوهش، یعنی نقش در تنظیم خانواده، و هم‌چنین به حساب نیامدن برخی از متغیرهای تأثیرگذار بر این متغیر، غیرقابل توضیح اند (جدول ۵).

جدول ۵- نتایج رگرسیون متغیرهای مستقل

مدل	R	R ²	Adjusted R ²
۱	۰/۵۴۳	۰/۲۹۵	۰/۲۸۵

الگوسازی معادلات ساختاری^۱

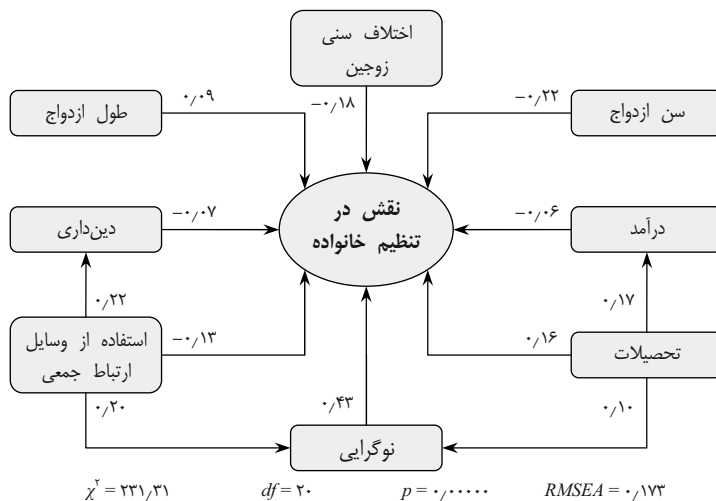
همان‌طور که از نتایج تحلیل معادلات ساختاری منعکس شده در نمودار ۳ ملاحظه می‌شود، نقش در تنظیم خانواده به عنوان سازه‌ی وابسته‌ی مکنون، بیش از هر چیز تابع سازه‌ی مکنون نوگرایی ($\gamma = ۰/۴۳$) و متغیر سن ازدواج ($\gamma = -۰/۲۲$) است. این نتایج نشان می‌دهد که تأثیر متغیر میزان درآمد و سازه‌ی مکنون دین‌داری روی نقش در تنظیم خانواده ناچیز است.

به منظور بررسی برازش مدل پیشنهادی، چند شاخص مورد توجه قرار گرفت. یکی از این شاخص‌ها، شاخص نیکویی برازش (GFI)^۲ است، که آن را می‌توان درصدی از کوواریانس مشاهده‌شده دانست و به وسیله‌ی کوواریانس‌های پیش‌بینی‌شده در مدل توضیح داد. دامنه‌ی تغییرات این شاخص بین صفر و یک است و هرچه مقدار محاسبه‌شده به عدد یک نزدیک‌تر باشد، بیان‌گر برازش بهتر مدل است. در مدل حاضر، GFI معادل ۰/۹۵ به دست آمده‌است، که نشان می‌دهد مدل دارای برازش خوبی است. شاخص دیگر، مقیاس

^۱ Structural Equation Modeling (SEM)

^۲ Goodness of Fit Index (GFI)

نیکویی برازش تعدیل شده (AGFI)^۱ است. این شاخص تا حدی نسبت به حجم نمونه و درجات آزادی مدل، معیار GFI را تعدیل می‌کند. مقدار AGFI، بین صفر و یک است و مقادیر نزدیک به عدد یک نشان‌دهنده نیکویی برازش مدل است. در پژوهش حاضر میزان AGFI معادل ۰/۹۱ شده است، که برازش مدل را تأیید می‌کند.

نمودار ۳- مدل لیزرل، عوامل مؤثر بر نقش در تنظیم خانواده

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

یکی از رایج‌ترین شیوه‌های پیش‌گیری از بارداری، استفاده‌ی زنان از قرص است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ۲۵/۸ درصد از پاسخ‌گویان در سال‌های گذشته از قرص استفاده می‌کردند و در موقع مطالعه، این نسبت به ۱۴/۴ درصد رسیده، یعنی بیش از ۱۱ درصدی کاهش داشته است. قابل توجه است که وقتی از پاسخ‌گویان سؤال شد که تمایل دارند چه روشی را جای‌گزین روش‌های فعلی کنند، تنها ۱۱/۰ درصد از آنان قرص را پیشنهاد کردند. با توجه به عوارضی که این روش دارد می‌توان گفت که آشنایی با روش‌های جدید کنترل باروری، خانواده‌ها را به استفاده از شیوه‌های جدید مشتاق‌تر کرده است.

یکی دیگر از نتایج پژوهش این بود که ۲۴/۲ درصد از پاسخ‌گویان، در هنگام مطالعه، از روش طبیعی استفاده می‌کردند، که این درصد با توجه به احتمال بالای بارداری در استفاده از این روش زیاد است. باروری‌های ناخواسته به دلیل استفاده از روش طبیعی برای

^۱ Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI)

پیش‌گیری از بارداری، یکی از مباحث مهم مطرح‌شده در حوزه‌ی جمعیت‌شناسی و پزشکی است و برای کاهش آن لازم است مسئولان و برنامه‌ریزان، به‌ویژه در مراکز بهداشت و رسانه‌ها، نسبت به شناساندن و توضیح شیوه‌های جدید پیش‌گیری از بارداری تلاش بیشتری به عمل آورند. برگزاری کلاس‌های آموزشی رایگان در مورد شیوه‌های پیش‌گیری از بارداری برای زوج‌های جوان و عرضه‌ی مناسب انواع وسایل جلوگیری از بارداری، به‌ویژه وسایل نوین، در سطح وسیع و تا حد ممکن رایگان، از جمله راه‌کارهای مناسب برای کاهش استفاده از این روش است.

نتایج نشان می‌دهند علاوه بر آن که کاربرد روش‌های جدیدتر (مثل آمپول و کپسول کاشتنی)، احتمالاً به دلیل ناشناخته بودن آن‌ها، هنوز هم متداول نیست، استفاده از شیوه‌های مردانه (مثل روش طبیعی و کاندوم)، به دلیل عوارض کم‌تر و استفاده‌ی راحت‌تر، بیش از روش‌های زنانه است. وقتی صحبت از وسایل تنظیم خانواده می‌شود، معمولاً افراد، این وسایل و روش‌ها را خاص زنان و از وظایف آنان می‌دانند؛ در صورتی که این مطالعه نشان می‌دهد نقش و مشارکت مردان در تنظیم خانواده در جامعه‌ی امروز ایران، بیش از زنان است و بر خلاف تصور رایج و سنتی، پیش‌گیری از بارداری عملی زنانه نیست. در جامعه‌ی جدید، مردان حتا بیش از زنان در مسائل مربوط به باروری و تنظیم خانواده دخالت می‌کنند و تلاش برای متقاعد کردن آنان در قبول مسئولیت و مشارکت در تنظیم خانواده می‌تواند نقشی مهم در کاهش باروری و انجام هرچه‌بهتر تنظیم خانواده ایفا کند.

نتایج پژوهش بیان‌گر این است که هر چه استفاده‌ی زنان و مردان از وسایل ارتباط جمعی بیشتر باشد، نقش مردان در تنظیم خانواده بیشتر است. رسانه‌های دنیای جدید در شکل‌دهی افکار عمومی و تغییر نگرش‌ها، ابزاری اساسی به شمار می‌آیند و با توجه به معنادار بودن تأثیر آن‌ها، به‌ویژه تلویزیون، روی نقش افراد در تنظیم خانواده، می‌توان با ارائه‌ی فیلم، گزارش، برنامه‌های مستند، و حتا داستان، مردم را از اهمیت بحث تنظیم خانواده و شیوه‌های جدید آن آگاه کرد و اطلاعاتی در خور توجه به آن‌ها ارائه داد.

بر اساس یافته‌های این پژوهش، مشخص شد که هرچه میزان تحصیلات زوجین افزایش پیدا کند، نقش مردان در تنظیم خانواده بیشتر می‌شود. افزایش تحصیلات باعث افزایش آگاهی، تغییر نگرش، آشنایی با مباحث جدید جمعیتی و اقتصادی، و آگاهی از اهمیت بحث تنظیم خانواده می‌شود؛ بنا بر این، افزایش تحصیلات باعث می‌شود که مردان نقشی مهم‌تر در تنظیم خانواده ایفا کنند.

منابع

- احمدی، بابک. ۱۳۷۷. *مدرنیته و اندیشه‌ی انتقادی*. چاپ ۳. تهران: نشر مرکز.
- احمدی، کرم‌الله. ۱۳۷۶. «بررسی نقش ارتباط زن و شوهر و تأثیر آن بر تنظیم خانواده: مطالعه‌ی موردی نورآباد» پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز.
- ازکیا، مصطفی. ۱۳۸۱. *جامعه‌شناسی توسعه*. چاپ ۴. تهران: کلمه.
- اصل روستا، محمدحسن. ۱۳۷۵. «بررسی عوامل مؤثر در انتخاب نوع پیش‌گیری از باروری در بین زنان ۲۰ تا ۴۰ساله‌ی روستای تنکمان» پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد جمعیت‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران.
- برشد، عبدالمهدی. ۱۳۸۱. «بررسی نقش مردان در تنظیم خانواده: مطالعه‌ی موردی روستاهای شهرستان بوشهر» پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد جمعیت‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز.
- حلم‌سرشت، پرویش، و اسماعیل دل‌پیشه. ۱۳۸۳. *جمعیت و تنظیم خانواده*. چاپ ۲. تهران: دانشگاه پیام نور.
- رابررتسون، یان. ۱۳۷۲. *درآمدی بر جامعه*. برگردان حسین بهروان. مشهد: مؤسسه‌ی چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.
- رحمانیان، مهرنوش. ۱۳۷۹. «بررسی میزان مشارکت مردان در برنامه‌ی تنظیم خانواده و عوامل مؤثر بر آن در مردان متأهل و شاغل شهر شیراز سال ۱۳۷۹». پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران.
- زارع، بیژن. ۱۳۷۳. «نظریه‌های نوسازی» صص ۳۷۵-۴۱۴ در *مجموعه مقاله‌های سمینار جامعه‌شناسی*، جلد ۱. تهران: سمت.
- عباسی، مریم. ۱۳۸۲. «بررسی تأثیر ساخت قدرت در خانواده و میزان مشارکت مردان در تنظیم خانواده: مطالعه‌ی موردی در بین دانشجویان ساکن در خوابگاه شهید سلامت دانشگاه علامه طباطبایی تهران» پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد جمعیت‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران.
- علیرضایی، نصرت‌الله. ۱۳۷۹. «تبیین نقش و جایگاه زن در خانواده‌ی در حال گذار در ایران» پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، تهران.
- فاضلی، محمد. (۱۳۸۲). *مصرف و سبک زندگی*. قم: صبح صادق.
- کازنو، ژان. ۱۳۸۱. *جامعه‌شناسی وسایل ارتباط جمعی*. برگردان باقر ساروخانی و منوچهر محسنی. تهران: اطلاعات.
- گالبرایت، جان کنت. ۱۳۷۱. *آنانومی قدرت*. برگردان محبوبه مهاجر. تهران: سروش.
- محسنی، منوچهر. ۱۳۷۹. *بررسی آگاهی‌ها و نگرش‌های اجتماعی-فرهنگی مردم تهران*. تهران: زهد.
- Adlakha, Arjun. 1996. "Population Trends: Ghana." International Briefs IB/96-1, US Department of Commerce, Economics and Statistics Administration, Bureau of the Census, Washington, DC, USA.
- Andersson, Magnus, and André Jansson. 1998. "The Blurring of Distinctions: Media Use and the Progressive Cultural Lifestyle." *Nordicom Review* 19(2):63-78.

- Chafetz, Janet Saltzman. 1990. *Gender Equity: An Integrated Theory of Stability and Change*. Newbury Park, CA, USA: Sage.
- Chaturvedi, Ramesh M. 1986. "Family Planning: Husbands Must Play Their Part." *World Health Forum* 7(2):165-166.
- DeFleur, Melvin L., and Sandra J. Ball-Rokeach. 1982. *Theories of Mass Communication*. New York, NY, USA: Longman.
- Edwards, Sharon R. 1994. "The Role of Men in Contraceptive Decision-Making: Current Knowledge and Future Implications." *Family Planning Perspectives* 26(2):77-82.
- Ezeh, Alex Chika. 1993. "The Influence of Spouses over Each Other's Contraceptive Attitudes in Ghana." *Studies in Family Planning* 24(3):163-174.
- Family Planning Association of India (FPAI). 1985. "The Caring male: Report of a National Conference on male Involvement in Family Planning." Annual Report 1-12, Family Planning Association of India, Bombay.
- Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ, USA: Princeton University Press.
- Inkeles, Alex. 1969. "Making Men Modern: On the Causes and Consequences of Individual Change in Six Developing Countries." *The American Journal of Sociology* 75(2):208-225.
- Inkeles, Alex, and David H. Smith. 1974. *Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries*. Cambridge, MA, USA: Harvard University Press.
- Karra, Mihira V., Nancy N. Stark, and Joyce Wolf. 1997. "Male Involvement in Family Planning: A Case Study Spanning Five Generations of a South Indian Family." *Studies in Family Planning* 28(1):24-34.
- Lesthaeghe, Ron, and Johan Surkyn. 1988. "Cultural Dynamics and Economic Theories of Fertility Change." *Population and Development Review* 14(1):1-45
- Lesthaeghe, Ron, and Christopher Wilson. 1986. "Modes of Production, Secularization, and the Pace of the Fertility Decline in Western Europe, 1870-1930." Pp. 261-292 in *The Decline of Fertility in Europe: The Revised Proceedings of a Conference on the Princeton European Fertility Project*, edited by Ansley J. Coale and Susan Cotts Watkins. Princeton, NJ, USA: Princeton University Press.
- Mehryar, Amir H., F. Mostafavi, and Homa Agha. 2001. "Men and Family Planning in Iran." Paper presented at the XXIV IUSSP General Conference, International Union for the Scientific Study of Population (IUSSP), 18-24 August 2001, Salvador de Bahia, Brazil.
- Pietersz, Francis. 1983. "A View of Male Involvement in Family Planning in IOR Countries." Paper prepared for the International Planned Parenthood Federation (IPPF) Staff Consultation, 26-30 September 1983, London, England.
- Terefe, Almaz, and Charles P. Larson. 1993. "Modern Contraception Use in Ethiopia: Does Involving Husbands Make a Difference?" *American Journal of Public Health* 83(11):1567-1571.
- Touré, Lalla. 1996. "Male Involvement in Family Planning: A Review of the Literature and Selected Program Initiatives in Africa." Paper prepared for the Support for Analysis and Research in Africa (SARA) Project, Academy for Educational Development (AED), Washington, DC, USA.

نویسندگان

دکتر رسول ربانی،

دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه اصفهان
ra.rabani@ltr.ui.ac.ir

از وی تا کنون چندین کتاب همچون *جامعه‌شناسی شهری، جامعه‌شناسی کار و سفار، و مبنای جامعه‌شناسی* به چاپ رسیده‌است.

دکتر سیدعلی‌رضا افشانی،

استادیار دانشکده‌ی علوم اجتماعی، دانشگاه یزد
afshanalireza@yahoo.com

علاقه پژوهشی وی در زمینه‌ی مسائل اجتماعی و جمعیتی است و از کتاب‌های او می‌توان *فرازای بر SPSS14، و آموزش کاربردی SPSS در علوم اجتماعی و رفتاری* (زیر چاپ) را نام برد.

سمیه فاضل نجف‌آبادی،

کارشناس ارشد جمعیت‌شناسی
somayefazel61@yahoo.com

علاقه پژوهشی وی در زمینه‌ی جمعیت، تنظیم خانواده، و مسائل اجتماعی است.